

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

124:4 • 2004

Manlighetens ständiga kris

David Tjeder, *The Power of Character. Middle-Class Masculinities, 1800–1900*, Diss, Historiska institutionen, Stockholms universitet, Stockholm 2003. 319 s.

David Tjeders avhandling *The Power of Character* handlar om maskuliniteter och män under 1800-talet. Författaren studerar och analyserar hur innebörden i "manlighet" tolkas under detta århundrade – vad som förändras och vad som inte förändras. Det centrala källmaterialet utgörs dels av rådgivningslitteratur riktad till män, dels av självbiografier skrivna av medelklassmän. Dessutom används erotika och illustrationer som kompletterande källor.

Tjeder har studerat sitt källmaterial från tre olika teoretiska utgångspunkter. Det första är "mannen som norm", alltså att män och manlighet uppfattas som norm för människa och mänsklighet. Enligt många forskare har detta inneburit att manligheten länge varit oproblematiserad och dessutom relativt konstant genom historien, inte minst under 1800-talet. Tjeder ifrågasätter båda dessa ståndpunkter och vill med sin studie undersöka om denna bild av 1800-talets könsdiskurser är giltig eller inte.

Inom genusforskningen framställs kön som relationellt konstruerat. Flera forskare som fokuserat på manlighet har dock pekat på att män framför allt har definierat manligheten i relation till andra män, inte till kvinnor. Maskuliniteten är alltså en homosocial konstruktion. Detta är det andra teoretiska perspektivet i avhandlingen. Huruvida maskuliniteten under 1800-talet kan sägas vara homosocial eller inte vill dock Tjeder lämna öppet, liksom i vilken grad kvinnor och idéer om kvinnlighet har relevans för skapandet av ideala manligheter.

Det tredje teoretiska perspektivet är hämtat från den amerikanske historikern George L Mosse, som i sin forskning visat att manlighet konstrueras i relation till kontrasterande stereotyper – så kallade countertypes – kontratyper. Kontratyperna exkluderades från makten, deras maskulinitet ifrågasattes och distinktionen mellan dem och ideal manlighet legitimerade och stärkte manlighetsnormen. Mosse lyfter i huvudsak fram två kontratyper under 1800-talet, nämligen juden och homofilen. I relation till sitt eget källmaterial frågar Tjeder: Fanns motsvarande kontratyper i Sverige? Hur påverkade i så fall dessa kontratyper de normativa idealen?

Själva avhandlingen består av två delar. Den första delen, "Continuity", omfattar kapitel 2, 3 och 4. I kapitel 2 ger Tjeder en översiktlig bild av det komplexa tänkandet kring män och manlighet som möter oss i källmaterialet och ljuset riktas mot olika diskurser, teman, aktörer och koncept som senare kommer att diskuteras. Det är ingen entydig och lättolkad bild som visar sig, utan snarare ett kalejdoskop vars mönster förändras när man vrider på linsen. I detta inledande

kapitel skisseras kalejdoskopets grundläggande mönster, läsaren får en karta till hjälp under resans gång.

Tjeder visar att vissa tolkningar och föreställningar kring manlighet förblev oföränderliga genom hela undersökningsperioden. Mest framträdande är synen på passioner som ett hot mot manligheten. Om en manlig individ skulle räknas som man måste han kunna kontrollera sina passioner. Dessa ansågs vara särskilt starka i ungdomen och därför betraktades denna period av många som skör och riskfylld. Unga män stod inför ett oåterkalleligt vägval – lasten eller dygden – och endast dygden kunde leda till en sann vuxen manlighet. Denna manlighet kan sammanfattas i ett enda ord, "karaktär". Karaktär uppfattades som manlig per definition, det som legitimerade mannens makt över kvinnor och över andra män. Rådgivningslitteraturens författare, moralisterna, hade dock föga tilltro till mäns förmåga att bemästra sina passioner. Risken att falla var överhängande och den som föll förlorade sin manlighet.

Den man som inte lyckades utveckla karaktär riskerade att bli en kontratyp. Detta är temat för kapitel 3. Två kontratyper lyfts särskilt fram, drinkaren och spelaren, som båda var omanliga eftersom de inte kunde behärska sina passioner. Men detta att spela och ta sig en sup uppfattades samtidigt som manligt, inte bara av ynglingar som försökte vara män utan också av vuxna män. I medelklassmännens självbiografier skildras inte sällan en ungdomstid fylld av sprit, sex och våld.

I kapitel 4 studeras studentkulturen i Uppsala och Lund. I motsats till vad moralisterna önskade levde unga män ett betydligt friare liv än vuxna. I de tillbakablickande männens ögon var inte ungdomen en skör och riskabel passage till vuxenhet utan en lössläppt period då unga män skulle rasa ut, för att senare stadga sig. Man berättar om upptåg, bordellbesök och ett ständigt närvarande våld. Det gällde dock att inte förlora greppet, att balansera på slak lina utan att falla.

Del 2 heter "Variations and transformations" och består av kapitel 5, 6, 7 och 8. I denna del av avhandlingen ändras fokus från kontinuitet till förändring. De fyra kapitlen är kronologiskt ordnade, vart och ett med ett i tiden centralt manlighetsideal i fokus. Kapitel 5 behandlar decennierna kring sekelskiftet 1800. Det starkaste idealet var då "den samhällsnyttige medborgaren", den man som såg till samhällets bästa, inte sitt eget. Kontratypen var egoisten, han som tänkte på sin egen välgång i första hand. Vid sidan om "den samhällsnyttige medborgaren" fanns åtminstone två andra ideal, sinsemellan mycket olika: dels den drömmande och veke romantiske poeten, dels den hypermaskuline vikingen som kombinerade en primitiv maskulinitet med hård självkontroll. Många gav uttryck för uppfattningen att manligheten befann sig i kris och att det i själva verket hade blivit ont om riktiga män.

Kapitel 6 behandlar den första hälften av 1800-talet och här analyserar Tjeder det komplexa förhållandet mellan värderingar, ideal och livsstil hos den gamla

aristokratin och den framväxande medelklassen. Samtidigt som medelklassen högljutt kritiserade den gamla överklassens sätt att leva tog man till sig ett av dess manlighetsideal, nämligen "mannen av värld". Mannen av värld når sin maktposition i samhället genom sin karisma, sitt yttre, inte genom sin karaktär. Genom rådgivningsböcker kunde den ambitiöse mannen lära sig "konsten att behaga", vilka kläder han skulle bära, hur han skulle le och hur han skulle tala. Men många kritiska röster höjdes mot denna bild av mannen. Mannen av värld är en ytlig och teatralisk figur, vars yttre inte hänger ihop med det inre. Dessutom löper dessa män risken att bli feminina. Kritikerna blev allt fler och kring 1860-talet hade idealet förlorat sin kraft.

På 1870-talet var ett annat mansideal på tapeten, "the self-made man", och detta diskuteras i kapitel 7. The self-made man är han som genom eget hårt arbete gör karriär. Lukrativ affärsverksamhet och individuell framgång var inte, som kring sekelskiftet, något man såg på med kritiska ögon utan tecknet på sann manlighet. Karaktär var ett uttryck för manlighet och garantin för framgång, självständighet, förmögenhet och makt. Men detta ideal tycks främst ha hyllats av affärsmännen själva; bland bildningsborgerskapet var det inte alls framträdande och många moralister varnade för egoismens intåg i samhället.

Under seklets två sista decennier framträdde mäns sexualmoral som ett viktigt ämne i talet om maskulinitet. Detta är temat för kapitel 8. Här behandlas motstridiga tolkningar av manlig sexualitet och den stereotyp som kom att stå i centrum var "förföraren". Prostitutionen diskuterades och den dubbelmoral som underbyggde och legitimerade prostitutionen kritiserades av många moralister. En kontratyp nu var Don Juan, den liderlige förföraren som inte behandlar kvinnor med respekt. Istället för att utnyttja kvinnor skulle mannen leva kyskt fram till äktenskapet och sedan vara sin hustru trogen. För första gången under 1800-talet blev kvinnor och kvinnlighet relevanta i skapandet av en manlig identitet. Män uppfattades av moralisterna som potentiella hot mot kvinnor. Samtidigt fanns en grupp – bland moralisterna dock en minoritet – som hyllade förföraren som manlig modell. Självbiografierna visar att kritiken mot förföraren i själva verket var svag; den uttrycktes av moralister men sällan av män i allmänhet. Att förföra kvinnor, så sin vildhavre och gå till prostituerade var något som de flesta medelklassmän ansåg vara inte bara acceptabelt, utan rent av något att rekommendera.

I den avslutande diskussionen i kapitel 9 knyts trådarna ihop och Tjeder redovisar och tydliggör sina slutsatser med utgångspunkt i de perspektiv och frågeställningar som presenterats inledningsvis. Att manligheten inte problematiserades under 1800-talet stämmer inte, inte heller att den varit en och densamma genom hela århundradet. Manligheten har hela tiden befunnit sig i kris, eftersom män uppfattade denna manlighet som problematisk. Frågan om vad det egentligen innebär att vara man upptog mäns tankar; män var helt enkelt besatta av frå-

gan om manlighet. Huvudsakligen skapades och diskuterades manligheten i en homosocial kontext och endast i undantagsfall – främst när det gällde sexualitet – var kvinnor och kvinnlighet relevanta för talet om manligheten. Även i en svensk kontext kan kontratyper urskiljas, men relationen till manlighetsidealen var komplicerad. Det var inte så att kontratyperna bara stärkte maskuliniteten, utan de snarare hotade den. Det som dock aldrig ifrågasattes av 1800-talets debattörer var mäns självklara maktposition och de försåg oss inte med någon lösning för att bryta den manliga dominansen. För detta, säger Tjeder avslutningsvis, behöver vi feminismen.

David Tjeders avhandling är välskriven och intressant. Den är pedagogiskt upplagd och det är spännande för läsaren att följa författarens arbete och tänkande. Den vetenskapliga tillförlitligheten är god, citat liksom referat är noggrant hanterade och referenssystemet fungerar väl även om en rad inkonsekvenser och oklarheter lätt hade kunnat undvikas. Avhandlingen är skriven på engelska och är därmed tillgänglig för en internationell läsekrets, något som givetvis är mycket positivt. Svensk humanistisk forskning är värd att presenteras utanför landets gränser. Detta gäller inte minst *The Power of Character*. Avhandlingen är också djärv och utmanande, vilket givetvis innebär att den både väcker frågor och uppmuntrar till ifrågasättanden. I denna recension kommer jag att lyfta fram några punkter som kan vara värda att diskuteras.

De allra flesta avhandlingar innehåller en mer eller mindre utförlig presentation av tidigare forskning. Ibland är framställningen så detaljerad att den knappt är läsbar. I andra fall har författaren gjort en väl motiverad sovring och texten fungerar väl. Tjeder har valt att inte beskriva forskningsläget i ett särskilt avsnitt utan istället arbeta in detta i texten efterhand. Däremot har han publicerat en utförlig forskningsgenomgång på området i *Historisk tidskrift* 2002:3, ett drygt halvår före disputationen.¹ Ett liknande avsnitt hade behövts i avhandlingen, som ju måste vara en i alla stycken självständig publikation. Resultatet blir nämligen inte helt lyckat. Det finns goda skäl till att följa traditionen och inledningsvis ge en ordentlig forskningsöversikt. Ett skäl är att orientera läsaren inom ämnesområdet, att rita en karta och placera in sig själv på den. En sådan orientering och positionering saknas i Tjeders text. Ett annat skäl är att göra rättvisa åt forskarkolleger och ge ett rättmätigt erkännande till deras bidrag inom fältet. Inte heller detta uppfylls i avhandlingen. Snarare finner man – inte alltid men alltför ofta – i Tjeders sätt att förhålla sig till tidigare forskning en onödigt polemisk ton och lättsinniga omdömen. Några exempel skall här ges. Tjeder skriver: "What I *do* question, though, is the extent to which scholars have claimed that men have been *exclusively* associated with humanity." (s 19) Något exempel på forskare

1. David Tjeder, "Maskulinitet som problem: Genusforskningen om män", *Historisk tidskrift* 2002:3, s 481–494.

som hävdar detta ges inte. Vi får också veta att "the centrality of passions, absolutely ubiquitous in the nineteenth century, has not been discussed" (s 33). Detta stämmer inte alls. Detta har förvisso diskuterats, inte minst av Michel Foucault. På samma sida påstår Tjeder att "none have pointed to the crucial role played by the seducer in this discussion". None? Menar han verkligen det? Visst har forskare pekat på och diskuterat mannen som förförare i samband med manlighet och kvinnlighet under 1800-talet. Vidare skriver han att "scholars seem to find the emergence of a middle class in almost any period in history" (162f). Givetvis är detta en polemisk överdrift, en onödig sådan. Även enskilda forskare får sina kängor. Susanna Hedenborg har i sin forskning missat det faktum att ungdomstiden är den avgörande perioden för mannens genusskapande, hävdar Tjeder (s 48). Men Hedenborg har såvitt jag vet ett annat syfte och hon arbetar med andra perspektiv. Hon använder en annan typ av källmaterial och undersöker en annan period. Tjeders kritik mot Hedenborgs forskning ter sig därför inte särskilt relevant. Jag nöjer mig med dessa exempel – det finns fler. Det är, menar jag, viktigt att man i vetenskapliga texter uttrycker sig så exakt som möjligt och aktar sig för svepande och svagt underbyggda kommentarer av det här slaget. En större ödmjukhet inför tidigare forskning hade varit lämplig.

Eftersom det huvudsakliga källmaterialet utgörs av svenska 1800-talstexter har en översättning varit nödvändig. Detta är inte oproblemiskt. Textanalys kräver att forskaren är ytterst noggrann med ordens valörer och det finns en uppenbar risk att dessa valörer går förlorade i översättningsprocessen. Tjeder har oftast lyckats väl med översättningarna, men inte alltid. Några exempel skall här nämnas. Uttrycket "en bra karl" översätts med "a real man" (s 48) vilket för mig klingar fel. "En bra karl" syftar på etik, redlighet och heder medan uttrycket "a real man" snarare för tankarna till kromosomer och testosteron. Ordet "herre" översätts med "man" (s 113) vilket inte är riktigt samma sak. "Gentleman" hade varit bättre eftersom detta ord i likhet med "herre" rymmer en klassaspekt samt en civilisationsaspekt och handlar mer om etikett än hormoner. Titeln "Uppfostran och självbildning" har översatts med "Upbringing and self-making" (s 199) och ordet "self-making" kopplas sedan till idealet "the self-made man". Men "självbildning" handlar mer om bildning och kultivering än om den ekonomiska framgång som är central i self-made-man-idealet. Kanske skulle "self-cultivation" eller "self-formation" ha varit lämpligare, eller varför inte det tyska ordet "self-bildung". I så fall är inte kopplingen till self-made man lika given. Är detta petitesseer eller har det någon egentlig betydelse i Tjeders avhandling? Jag menar att det har det, helt enkelt eftersom översättningarna utgör grund för tolkningar och analytiska resonemang. Följden blir nämligen att Tjeder i vissa fall lyfter fram poänger som inte finns, medan andra poänger går förlorade. En större noggrannhet och respekt inför ordens valörer är nödvändig i en undersökning av det här slaget.

Den källa som historikern har att ösa ur är oändlig och det är nödvändigt att

göra ett strikt och väl motiverat urval med utgångspunkt från syfte och frågeställningar. Tjeder har valt att studera ett imponerande stort källmaterial, sammanlagt är det fråga om nära 500 texter och ett trettiotal illustrationer. Att efterlysa ytterligare material vore inte fruktbart. Däremot hade Tjeder kunnat göra en hårdare gallring inom de valda källkategorierna och samtidigt undersökt även andra typer av texter. En del av det material som exkluderats skulle nämligen enligt min mening ytterligare ha belyst avhandlingens ämne. Under 1800-talets andra hälft växer sexualvetenskapen fram, liksom psykiatin och psykologin. Här möter man bilden av mannen och manligheten ställd i relation till kvinnan och kvinnligheten. Manligheten problematiseras sällan i dessa texter, utan förklaras och legitimeras och kläs i vetenskaplig dräkt. Om Tjeder hade inkluderat exempelvis dessa texter i sin studie hade bilden sannolikt komplicerats ytterligare och analysen fördjupats.

En stor del av källmaterialet utgörs av självbiografier. En intressant fråga är därför hur användbar självbiografien är som historisk källa. Författaren menar att en poäng med självbiografier är att de speglar ideal, visioner och önskningar mer än "levande livet" vilket är just det han vill undersöka. Jag delar denna uppfattning. Dock finns en glidning mellan retorik och praktik i Tjeders sätt att använda dessa texter. Detta gäller särskilt i kapitlet om studentlivet där självbiografierna används som källa till hur studenterna faktiskt levde, i en värld fylld av upptåg, sprit, sex och våld snarare än av studier. Var det verkligen så? Kan det inte bara vara så att männen skröt över hur vilt de levt för att bevisa sin manlighet – eftersom riktiga karlar skall leva farligt, på gränsen till det förbjudna? Retorik med andra ord. Detta är i så fall en poäng i sig, som Tjeder hade kunnat lyfta fram och tydliggöra med en mer prövande hållning till självbiografiska källor. Men detta må vara hänt. Huvudproblemet med självbiografien som källa är tidsaspekten. En självbiografi som skrivs av en gammal man som tänker tillbaka på sin ungdom, speglar inte den snarare idévärlden i skrivande stund än i den tid den handlar om? Tjeder har använt cirka 90 självbiografiska texter av olika slag, skrivna av 73 män. Hälften har tillkommit efter undersökningsperioden. Anton Nyström var 70 år då hans självbiografi publicerades 1929 och när Oskar Lidén gav ut sin levnadsteckning 1953 var han drygt 80 år. Säger inte deras texter mer om mellankrigstiden respektive efterkrigstiden än om 1800-talet? Är det inte med nuets ögon författarna betraktar sin ungdom och sitt liv. Jag får av inledningen uppfattningen att Tjeder menar att gamla människor inte är särskilt vakna och öppna för förändringarnas vind utan troligare är kvar i det tänkande som de hade i sina formativa år, i ungdomen. Men vad finns det i så fall för belägg för detta antagande? Tjeder hänvisar till Anne Martin-Fugier och Michael Roper, som båda är historiker och har använt självbiografier i sin forskning. Frågan om minne, reception, tolkning och självbild är dock ytterst komplicerad och föremål för såväl psykologisk som medicinsk forskning. Som historiker kan jag möjligen acceptera

resonemanget om det handlar om självbiografier som har tillkommit inom undersökningsperioden (1800–1900), men det är svårare när vi kommer in på 1930-, 1940- och 1950-talen.

Tjeders avhandling är avskalad och enkel, hälsosamt befriad från teoretiska modeord och komplicerade begrepp. Det är ett medvetet val. Tjeder är utan tvekan teoretiskt bevandrad, men strävar efter att inta en öppen hållning till materialet och vill använda teorier heuristiskt (s 12). Det är befriande att läsa en bok om kön där man inte på var och varannan sida möter begreppen konstruktion, dekonstruktion och meningsskapande. I sin analys utnyttjar Tjeder däremot George Mosses begrepp "kontratyper". Det är ett intressant perspektiv, som är klart fruktbart för att belysa avhandlingens frågeställningar. Dock menar jag att begreppet används litet för lättvindigt. Tjeder påpekar att hans kontratyper skiljer sig från Mosses, nämligen i det att de inte är antitetiska. Om de kontratyper han själv funnit skriver han: "The countertype was the ideal taken too far, not the antithesis of the ideal." (s 126) Men är det inte just det antitetiska som är centralt i Mosses begrepp "countertype"? Det engelska ordet "counter" betyder som bekant "motsats". Mosses kontratyper saknar manlighet per definition; det är en artskillnad mellan dem och riktiga män. Ett sådant exempel är homofilen som enligt tidens sätt att se var i avsaknad av manlighet. De kontratyper som Tjeder finner i sitt material är snarare extremvarianter av vissa element i maskuliniteten, det är alltså fråga om en gradskillnad. Man skulle kunna kalla dem "extreme types". Drinkaren, spelaren, förföraren och hustrumisshandlaren har alla överdrivit ingredienser i manligheten. Det var inte omanligt i sig att ta sig en sup, spela kort, förföra en kvinna eller dominera sin hustru. Omanligt per definition var det däremot att ha könsungäme med en annan man. Detta med gradskillnaden är en poäng, menar jag. Maskuliniteten är manlig så länge den hålls inom socialt accepterade gränser.

Bilden av den sanna manligheten förändras till stora delar under århundradets gång, menar Tjeder. Ett exempel som lyfts fram är förhållandet till individuell framgång. En kontratyp i början av seklet är egoisten, han som bara tänker på sin egen lycka och välgång. Ett ideal under andra halvan av seklet är "the self-made man", han som av egen kraft når framgång. Så långt delar jag resonemanget. Men Tjeder går ett steg längre, han tenderar nämligen att se de två karaktärerna som identiska. Den egoistiske self-made man är en kontratyp i början av 1800-talet, skriver Tjeder, men blir ett dominerande ideal senare (s 141, 208). Till detta ställer jag mig högst tveksam. Att vara en self-made man är inte självklart detsamma som att vara egoistisk. Kontratypen vid sekelskiftet 1800 är egoisten, den hänsynslöse, men så tycks också vara fallet vid seklets mitt. Tjeder skriver vidare att detta att vara nöjd med måttlig profit av moralisterna kring sekelskiftet 1800 uppfattades som manligt eftersom det visade på gudfruktighet och samhällsansvar, men att samma sak senare istället kom att kopplas till omanlighet. Stämmer

detta verkligen? När blev det omanligt med måttlighet? Jag tvivlar på att det överhuvudtaget under 1800-talet var ett ideal att inte ta hänsyn till någon annan än sig själv. The self-made man har sannolikt aldrig varit en kontratyp. Däremot är egoisten en kontratyp under hela århundradet, för både män och kvinnor. Samhällsnyttan dominerar hela tiden, moralen likaså.

En av Tjeders slutsatser är att manligheten problematiserades under 1800-talet. Det beror i så fall på vad man menar med att problematisera. Att tala om manlighet, att visa fram ideal samt att peka på och varna för den som avviker från idealet är som jag ser det inte detsamma som att problematisera manligheten i sig. Är det inte snarare så att männen vill stärka eller återupprätta den traditionella manligheten? Många kvinnor, till exempel inom delar av kvinnorörelsen, som på 1800-talet talade om kvinnlighet och kvinnans natur ville i grunden förändra den traditionella bilden av Quinnan. Det är detta som är att problematisera, menar jag. Det handlar om att omvärdera, omtolka och ifrågasätta. Möjligen skulle man hellre tolka 1800-talets manlighetsdiskurser som att manligheten uppfattas som i grunden hotad och i behov av att försvaras, återupprättas. Den problematiseras i så fall inte, i bemärkelsen omvärderas, omdefinieras och ifrågasätts. Det mest centrala för den manliga normen, nämligen den manliga dominansen, problematiseras inte, vilket Tjeder också mycket riktigt framhåller. Männen balanserar mellan kontratyperna och extremiteterna, balansen är förutsättningen för manlighet. Frågan är då vad som karakteriserar denna balans. Tjeder lyfter fram medborgarskap, duglighet, ansvarsfullhet och kontroll. Kanske är det just detta som är den ideala manligheten, eller den hegemoniska manlighet som Robert Connell talar om. Möjligen förändras inte 1800-talets manlighet så mycket, när allt kommer omkring.

The Power of Character är emellertid en välskriven, intressant, djärv och viktig avhandling. Det är en avhandling som engagerar och som man blir förtjust i. Tjeder har bearbetat och analyserat ett stort och svårhanterligt källmaterial med stort engagemang och patos. Han vrider och vänder på argumentationen och utnyttjar den motsägelsefullhet som finns i materialet på ett insiktsfullt och engagerat sätt. Han resonerar kring resultatet och presenterar sina tankegångar så att de blir begripliga för läsaren. Den sammanfattande diskussionen är pedagogisk och klargörande.

När föreläsningar är som mest stimulerande har studenterna fler myror i huvudet när de går ut ur föreläsningssalen än när de gick in. Det som verkade så enkelt blev komplicerat och det som var självklart luckrades upp i kanterna. Samma effekt upplever jag att David Tjeders avhandling har, och det är en stor poäng. Tjeder vill visa det komplexa i det som ofta förenklats, och det lyckas han väl med.

Åsa Bergenheim*

* Fakultetsopponent